

سلسله مباحث تربیتی / ۳

مدار تربیت انسان (فطرت، علم، عقل، اعتدال)

دکتر محمد شریفانی

عضو هیئت علمی دانشگاه سیما

دکتر محسن قمی

عضو هیئت علمی دانشگاه باقر العلوم (ع) قم

سرشناسه: شریفانی، محمد، ۱۳۴۰: قمی، محسن، ۱۳۳۹

عنوان و پدیدآور: مدار تربیت انسان، محمد شریفانی، محسن قمی.

مشخصات نشر: قم، سماء قلم، ۱۳۹۲.

ج ۳

مشخصات ظاهری: ۲۷۶ ص، ۸۰۰۰۰ ریال.

کتابنامه: ص ۲۷۶ - ۲۶۴.

مجموعت فهرست نویسی: فیا

ISBN: ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۶۹-۱۴-۶

۲-۹-۰۹-۵۹۶۹-۶۰۰-۹۷۸: (جلد ۳)

موضوع: ۱. اسلام، ۲. آموزش، ۳. موضوع: معلمان - روابط با شاگردان

۲۹۷/۴۸۳۷

مدار تربیت انسان

نویسنده: دکتر محمد شریفانی؛ دکتر محسن قمی / صفحه آرا: عبدالحج جعفری /

ناشر: سماء قلم / نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۲ / شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه / قیمت: ۸۰۰۰ تومان

شابک دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۶۹-۱۴-۶

شابک جلد سوم: ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۶۹-۰۹-۲

مراکز پخش: ۳۷۷۴۸۳۹۶-۰۲۵ / ۹۱۲۳۵۱۶۸۷۵

شیراز: نبش خیابان احمدی جنوبی - مؤسسه آموزش عالی علوم و معارف اسلامی غدیر -

تلفن: ۷۳۶۱۰۲۶ - ۰۷۱۱

فهرست

پیش گفتار.....	۱۵
مقدمه.....	۱۷
فصل اول نگاهی به دیدگاه مدرنید	۱۹
۱-۱. تفکر اومانیستی.....	۲۱
۱-۱-۱. تاریخچه.....	۲۱
۱-۱-۲. منزلت انسان در تفکر اومانیسم.....	۲۴
۱-۱-۳. اراده و اختیار انسان.....	۲۵
۱-۱-۴. لذت گرایی انسان.....	۲۶
۱-۱-۵. تأثیرپذیری فلسفه های غربی از تفکر اومانیستی.....	۲۷
۱-۱-۶. نقد و بررسی.....	۲۸
الف) در حوزه ی اعتقادی - فکری.....	۲۸
۱. درک نادرست از ارتباط عقل و دین.....	۲۸
۲. ضعف فکری - معرفتی.....	۲۹
۳. ترویج نسبی گرایی.....	۲۹
ب) تبیین نادرست جایگاه انسان در جهان هستی.....	۲۹
۱. ارتباط با خدا.....	۳۰
۲. ارتباط با خود.....	۳۰

۳۳	۳. ارتباط با دیگران.....
۳۵	۴. ارتباط با جهان.....
۳۵	۱-۲. اگزیستانسیالیسم.....
۳۶	۱-۲-۱. تاریخچه.....
۳۶	۱-۲-۲. اصول و مبانی فکری.....
۳۶	۱. تقدم وجود بر ماهیت (اصالت وجود).....
۳۷	۲. کمال انسان در نگاه اگزیستانسیالیستی.....
۳۸	۱-۲-۳. نقد فلسفی.....
۴۳	فصل دوم تعیین حدود تربیت بر محور دین.....
۴۶	۲-۱. تعریف دین.....
۴۷	۲-۲. نیازمندی به دین.....
۴۷	۲-۲-۱. استخدام گری بشر.....
۴۸	۲-۲-۲. لزوم هماهنگی با قوانین جهان.....
۴۹	۲-۲-۳. عدم کفایت عقل.....
۵۲	۲-۲-۴. حیات طبیعی و حیات معقول.....
۵۴	۲-۳. ارکان دین حق.....
۵۴	۲-۳-۱. جامعیت.....
۵۵	جامعیت قرآن از نگاه قرآن.....
۵۷	جامعیت قرآن از نگاه روایات.....
۵۸	۲-۳-۲. کمال.....
۶۰	۲-۳-۳. خاتمیت.....
۶۱	مبانی ختم نبوت.....
۶۳	جاودانگی دین.....
۶۵	۲-۴. ویژگی های دین حق.....
۶۵	۲-۴-۱. توجه به انسان شناسی.....

- ۶۶ ۲-۴-۲ هماهنگی با فطرت
- ۶۷ ۲-۴-۳ آموزه‌های کمال‌آفرین
- ۶۸ ۲-۴-۴ سهولت و سادگی
- ۶۹ ۲-۴-۵ انعطاف‌پذیری
- ۷۰ ۲-۴-۶ عقلانی بودن
- ۷۰ ۲-۴-۷ هماهنگی ارکان دین
- ۷۱ ۲-۵ کاربرد ای دین حق
- ۷۲ ۲-۵-۱ معنابخش به زندگی
- ۷۲ ۲-۵-۲ برآورده ساختن میل به جاودانگی
- ۷۴ ۲-۵-۳ تقویت مسیر دباری
- ۷۴ ۲-۵-۴ نجات از تنهایی
- ۷۵ ۲-۵-۵ ایجاد وحدت
- ۷۶ ۲-۵-۶ ایجاد نشاط و پویایی
- ۷۸ ۲-۵-۷ پشتیبانی از فضایل اخلاقی
- ۷۹ ۲-۵-۸ تنظیم روابط اجتماعی
- ۸۰ ۲-۶ حدود تربیت دینی

فصل سوم حد اول: فطرت ۸۳

- ۸۷ ۳-۱ مفهوم سرشت مشترک
- ۹۰ ۳-۲ تاریخچه: نظریه‌های مربوط به سرشت انسان
- ۹۰ ۳-۲-۱ منکران سرشت واحد
- ۹۰ ۱. اگزستانسیالیست‌ها
- ۹۲ ۲. جامعه‌گرایان و تاریخ‌گرایان
- ۹۳ ۳-۲-۲ پذیرش سرشت مشترک
- ۹۳ ۱. نظریه‌ی دیوسرشتی انسان
- ۹۴ ۲. نظریه‌ی نیک‌سرشتی انسان

- ۳-۳ فطریات انسان ۹۵
- ۳-۳-۱ آگاهی‌های فطری ۹۶
۱. قضایای بدیهی ۹۶
۲. ارزش‌ها و ضدارزش‌های اخلاقی ۹۷
۳. خداشناسی ۹۷
۴. صفات الاهی ۹۸
- ملائک فطری بودن آگاهی‌ها ۹۹
- ۳-۳-۲ گرایش‌های فطری ۹۹
۱. زندگی اسماعی ۱۰۰
۲. جاودانگی ۱۰۱
۳. عشق به خداوند ۱۰۲
- ملائک فطری بودن گرایش‌ها ۱۰۳
- ۳-۳-۳ توانایی‌های فطری ۱۰۳
۱. یادگیری و درک ۱۰۴
۲. غلبه بر نفس و خواهش‌های درونی ۱۰۵
۳. خلاقیت و نوآوری ۱۰۶
۴. سخن‌گویی، تفهیم و تفاهم ۱۰۶
۵. قرب الاهی ۱۰۸
- ۳-۴ شناخت فطرت ۱۰۹
- ۳-۴-۱ روش مشاهده ۱۱۰
- ۳-۴-۲ روش تتبع تاریخی و یافتن مشترکات انسانی ۱۱۱
- ۳-۴-۳ روش عقلی صرف ۱۱۲
- ۳-۴-۴ روش درون‌دینی و مراجعه به کتاب و سنت ۱۱۳
- ۳-۴-۵ نظریه‌ی مختار ۱۱۳
- دلیل اول: دستگاه ادراکی مشترک ۱۱۴

- ۱۱۵..... دلیل دوم: دستگاه گرایشی مشترک
- ۱۱۶..... دلیل سوم: متون دینی
- ۱۱۶..... ۳-۵ تبیین آیهی فطرت (معناشناسی و مشخصات فطرت)
- ۱۱۷..... ۱. «فاء» تفریع
- ۱۱۸..... ۲. «فأقم وجهک للدين»
- ۱۱۸..... ۳. «حنيفاً»
- ۱۱۹..... ۴. «فطرت الله»
- ۱۲۲..... ۵. «فطر الله الناس علیها لا تبدل لخلق الله»
- ۱۲۳..... ۶. «ذلك الدين القيم»
- ۱۲۳..... ۷. «منيبين إليه و اسوة فيما الصلوه و لا تكونوا من المشرکين»
- ۱۲۵..... ۳-۶ رتبه‌شناسی فطرت
- ۱۲۵..... ۳-۶-۱ رابطه‌ی دین و فطرت
- ۱۲۶..... ۳-۶-۲ ارتباط فطرت با مبانی نظری علوم مختلف
- ۱۲۷..... ۱. فطرت، مبنای اولیه‌ی نظام تربیتی
- ۱۲۸..... ۲. فطرت، مبنای پذیرش حقوق انسانی
- ۱۲۸..... ۳. فطرت، مبنای عینی و مطلق دانستن اخلاق
- ۱۳۰..... ۴. فطرت، سرمایه‌ی تربیت
- ۱۳۱..... ۳-۷ آسیب‌شناسی فطرت
- ۱۳۱..... ۳-۷-۱ شبهه‌ی اول
- ۱۳۲..... جواب
- ۱۳۲..... ۳-۷-۲ شبهه‌ی دوم
- ۱۳۳..... جواب
- ۱۳۳..... ۳-۷-۳ شبهه‌ی سوم
- ۱۳۴..... جواب
- ۱۳۴..... ۳-۷-۴ شبهه‌ی چهارم

۱۳۵	 جواب
۱۳۶	 ۳-۷-۵ شبهه ی پنجم
۱۳۶	 جواب
۱۳۸	 ۳-۷-۶ شبهه ی ششم
۱۳۸	 جواب
۱۳۹	 ۳-۷-۷ شبهه ی هفتم
۱۳۹	 جواب
۱۴۰	 ۳-۸ لالت های تربیتی مسئله ی فطرت
۱۴۰	 ۳-۸-۱ دم ایج مانع
۱۴۱	 ۳-۸-۲ گامی در راه شک فایی فطرت
۱۴۲	 ۳-۸-۳ برخورد فطرت، نه تسفم
۱۴۳	 ۳-۸-۴ اهتمام به فطریات بالقوه
۱۴۴	 ۳-۸-۵ اهتمام به فطرت اخلاقی بش
۱۴۷	 ۳-۸-۶ پیش گیری از زوال فطرت
۱۴۸	 ۳-۸-۷ محوریت فطرت در تنظیم اهداف، اصل و روش های تربیت
۱۴۹	 ۳-۸-۸ توجه به شمول فطرت
۱۵۱	 فصل چهارم حد دوم: علم
۱۵۴	 ۴-۱ ارزش علم
۱۵۴	 ۴-۱-۱ ارزش علم در قرآن
۱۵۷	 ۴-۱-۲ ارزش علم در روایات
۱۵۹	 ۴-۱-۳ ارزش علم در نگاه عقل
۱۶۱	 ۴-۲ اقسام علم
۱۶۱	 ۴-۲-۱ علم حصولی
۱۶۳	 ۴-۲-۲ علم حضوری
۱۶۳	 ۴-۳ ترغیب دین به علم حصولی

- ۴-۴ ابزارهای رسیدن به علم (حصولی)..... ۱۶۵
- ۴-۴-۱ نگارش علم..... ۱۶۵
- ۴-۴-۲ نشر آثار قلم..... ۱۶۵
- ۴-۴-۳ تحکیم نوشته‌ها..... ۱۶۶
- ۴-۴-۴ زیوانویسی..... ۱۶۶
- ۴-۴-۵ شیوانویسی..... ۱۶۶
- ۴-۵ دلالاتها- تربیتی بحث علم..... ۱۶۷

فصل پنجم مدار و م: نقل..... ۱۶۹

- ۵-۱ مفهوم شناسی عقل..... ۱۷۱
- ۵-۱-۱ در لغت..... ۱۷۱
- ۵-۱-۲ در اصطلاح..... ۱۷۲
- ۵-۱-۳ واژه‌های مترادف عقل در قرآن..... ۱۷۳
۱. نُهیة..... ۱۷۳
۲. جِجَر..... ۱۷۳
۳. کَبْ..... ۱۷۴
۴. جِجی..... ۱۷۴
- ۵-۲ جایگاه عقل در متون دینی..... ۱۷۵
- ۵-۳ ویژگی‌های عقل..... ۱۸۱
- ۵-۳-۱ عصمت عقل..... ۱۸۱
- ۵-۳-۲ هم‌ترازی عقل و نقل..... ۱۸۲
- ۵-۳-۳ عقل، مدار ایمان و یقین..... ۱۸۲
- ۵-۴ اصطلاحات عقل..... ۱۸۴
- ۵-۴-۱ منفصل و متصل..... ۱۸۴
- ۵-۴-۲ مطبوع و مسموع..... ۱۸۵
- ۵-۴-۳ نظری و عملی..... ۱۸۸

۱۹۳	۵۵ کارکردهای عقل
۱۹۴	۱. شعور
۱۹۴	۲. فهم عمیق (فقه)
۱۹۴	۳. تفکر
۱۹۵	۴. تذکر
۱۹۵	۵. بصیرت
۱۹۵	۶. مراتب عقل
۱۹۶	۵۶ رابطه‌ی عقل نظری و عقل عملی
۱۹۸	۵۷ مراتب عقل
۱۹۹	۵۷-۱ مراتب عقل نظری
۱۹۹	۱. عقل هیولانی
۱۹۹	۲. عقل بالملکه
۱۹۹	۳. عقل بالفعل
۱۹۹	۴. عقل بالمستفاد
۲۰۰	۵۷-۲ مراتب عقل عملی
۲۰۰	۱. تجلیه
۲۰۰	۲. تخلیه
۲۰۰	۳. تحلیه
۲۰۰	۴. فنا
۲۰۰	۵۸ دلالت‌های تربیتی بحث عقل
۲۰۰	۱. نقی تقابل میان عقل و دین
۲۰۱	۲. کسب بصیرت
۲۰۱	۳. پرورش جنود عقل
۲۰۱	۴. استدلال‌پذیری آموزه‌های تربیتی
۲۰۳	فصل ششم حد چهارم: اعتدال

۶-۱	واژه‌شناسی	۲۰۶
۶-۱-۱	عدل و اعتدال	۲۰۶
۶-۱-۲	معنای لغوی عدل	۲۰۶
۶-۱-۳	معنای اصطلاحی عدل	۲۰۶
۶-۱-۴	قصد	۲۰۸
۶-۱-۵	و سط	۲۰۹
۶-۱-۶	مراط و تفریط	۲۱۱
۶-۱-۷	در بر آن کرب	۲۱۲
۶-۱-۸	در نهج الباقه	۲۱۵
۶-۱-۹	تحلیل پایانی	۲۱۹
۶-۲	منزلت عدالت	۲۲۰
۶-۲-۱	عدل و حقیقت	۲۲۱
۶-۲-۲	عدل و دین	۲۲۱
۶-۲-۳	عدل و مبدأ	۲۲۳
۶-۲-۴	عدل و نبوت	۲۲۳
۶-۲-۵	عدل و معاد	۲۲۵
۶-۲-۶	عدل و قانون، حقوق، امنیت، آزادی و سعادت	۲۲۵
۶-۳	اسلام و اعتدال	۲۲۷
۶-۴	جلوه های اعتدال	۲۳۲
۶-۴-۱	اعتدال در نظام تکوین	۲۳۲
۶-۴-۲	اعتدال در نظام تشریع	۲۳۳
۶-۴-۳	اعتدال در اخلاق	۲۳۴
الف	خوف و رجا	۲۳۷
ب	غریزه‌ی جنسی (عفت)	۲۳۹
ج	اندوه و شادی	۲۴۰

۲۴۲	 (د) سپاس و چابک‌لوسی
۲۴۲	 (ه) حب و بغض
۲۴۵	 ۲. اعتدال در احکام
۲۴۵	 (الف) عبادت
۲۴۹	 (ب) انفاق
۲۵۱	 (ج) خوردن و آشامیدن
۲۵۲	 قصاص
۲۵۵	 (ه) طلاق
۲۵۶	 ۳. اعتدال در استقادات
۲۵۷	 (الف) نه بزر و نه تفریط
۲۵۸	 (ب) دنیا و آخرت
۲۵۹	 منابع

پیش گفتار

مدار حرکت تربیتی انسان اولین لازمه از لوازم شش گانه‌ی حرکت نفس بشری است و در ادامه‌ی مباحث فرآیند تربیت، بایست طرح شود؛ لکن از آن جا که مدار تربیت انسان شکل دهنده و تعیین کننده‌ی رنویشت نهایی حرکت تربیتی انسان است و از سوی دیگر این بحث فصل مشبعی را به خود اختصاص داده است، یک جلد مستقل به آن اختصاص داده شد.

نوشتار حاضر با الهام از آیه‌ی ۲۵ سوره‌ی مبارکه‌ی غیة، مداری خاص در چارچوب دین ارائه می دهد و ضمن نقد اندیشه‌های الحادی، به اندیشه ناب قرآنی می پردازد و نشان می دهد که قرآن کریم به عنوان منشور و نماینده دین کامل، مدار حرکت تربیتی انسان را در سیستمی منظم و متشکل از علم، فطرت، عقل و اعتدال تبیین می نماید.

برای این منظور، در ابتدا برخی دیدگاه‌های تفکرات غیرالاهی در تعیین حدود تربیت مطرح می شوند؛ سپس در فصل دوم، ضرورت و ناگزیر بودن تعیین این حدود بر مبنای دین و نیز چگونگی تفسیر گزاره‌های دینی در این مورد طرح می گردد؛ آن گاه در چهار فصل مستقل، چهار حدی که دین برای تربیت انسان‌ها

قائل است، به تفصیل و با شواهد متعدد قرآنی و روایی بررسی می‌گردند و دلالت‌های تربیتی هر کدام نیز به در انتهای فصل مربوط به خود قرار می‌گیرند تا بهره‌ای عملی‌تر نیز از این مباحث برده شود.

امید که این سلسله مباحث، گامی در مسیر نیل به اهداف بلند دین در تربیت صالحان برای تشکیل دولت مصلحان باشد؛ ان شاء الله.

دکتر محسن قمی

عضو هیئت علمی دانشگاه باقرالعلوم قم

دکتر محمد شایسته

عضو هیئت علمی دانشگاه سیران

مقدمه

پس از آن که معلوم شد فرایند تربیت انسان یک نوع حرکت است و مصداقی از حرکت جوهری نفس است، ششمین لازمه‌ی حرکت، «مسافت» آن است. محدوده‌ای را که حرکت در آن قرار می‌گیرد، مسافت حرکت گویند.^۱ مسافت حکم بستر و کانال و مداری را دارد که متحرک در آن حرکت می‌کند؛ یعنی به طور طبیعی، هر حرکتی مسافتی را طی می‌کند که حدود آن حرکت خواهد بود. ضرورت وجود مسافت برای حرکت نیازمند برهان نیست؛ زیرا اگر بر این باور هستیم که حرکت جریانی است که دارای فاعل محال است که فاعل متحرک را - هر چه که باشد - به حرکت درمی‌آورد، متحرک باید در محدوده‌ای حرکت کند که محرک آن را ایجاد کرده است. اگر محرک متحرک را به صورت مستقیم حرکت داده است، مدارش هم باید مستقیم باشد و اگر حرکت انحنای داشته باشد، مدار هم انحنا دارد.^۲

۱. مصباح یزدی، آموزش فلسفه، ج ۲، ص ۲۷۱.

۲. همان.

حال که هر حرکتی الزاماً دارای مسافت معین است، سخن بر سر آن است که آیا تربیت انسان هم مسافت تعریف شده دارد یا این حرکت - استثنائاً - مسافت معین ندارد؟ گفته شد که حرکت جریانی است که توسط فاعل محرک متحرک و موضوع را به آن سمت و سو هدایت می کند. علی هذا در حرکت تربیتی انسان بر اساس چه خط مشیی باید مربی در کانال و جریان خاص حرکت تربیتی هدایت شود و چگونه این مسیر باید تعریف شود و چهار چوب کلی آن کدام است و آیا اصلاً تربیت انسان - دود به هیچ حد و مرز مشخصی است و یا اصلاً نباید محدود به هیچ حدی شود که تعین حد برای تربیت خود نوعی مانع تراشی بر سر راه تربیت انسان است؟

در مقام تعیین مسافت تربیت انسان دو دیدگاه قابل طرح است:

۱. دیدگاه مدرنیته که تفکری مثل اگزیستانسیالیسم و اومانیسم آن را نمایندگی می کنند و معتقدند امر تربیت را محدود به هیچ - حدی نباید کرد، بلکه تحدید آزادی مطلق بشر، خود مانع رشد و تربیت است که البته به طرح این دیدگاه پرداخته خواهد شد.

۲. دیدگاه اسلام که دین و شریعت را مبین حدود تربیت می دانند؛ یعنی معتقد است تربیت انسان باید محدود به حدود الهی باشد و حرکت متحرک باید در محدوده‌ای که دین تعریف می کند، طی مسافت کند.

گذری بر دیدگاه مدرنیته هم چون تفکر اگزیستانسیالیسم و اومانیسم - که نظریه‌ی مخالف را ابراز می دارند - باب مقایسه را فراروی ما می گشاید و طبیعتاً درک صحیح تری از مکتب اسلام و دیدگاه تربیت دینی در باب انسان شناسی به دست می دهد.